

ਜਮਾ ਕਰਤਾ :-

ਉੱਤਮਦੀਪ ਕੌਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਲੜਕੀਆਂ,
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਪਾਠਿਕਾਵਿ

ਅਵਤਾਰ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਸੰਪੂਰਨ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਕਿਸਤ
ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ

ਵਿਸ਼ਾ-ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ
ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪੱਖ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ-ਪ੍ਰੋ.ਉੱਤਮਦੀਪ ਕੌਰ
ਸੈਸ਼ਨ-2017-18
ਗਰੁੱਪ ਨੰ-3

• ਪਾਸ਼ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਜੀਜ਼ ਮੁਸਾਫਿਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟਦਿਆਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੱਖੋਂ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ‘ਤੱਤੇ ਲਹੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ‘ਜੁਝਾਰਵਾਦ’ ਦੀ ਲਿਖਾਇਕ ਸੀ। ਇਹ ਪੜਾਅ ਝੂਠੇ ਵਾਅਦਿਆ ਤੋਂ ਉਲਟ ਖੁਦ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਚਾਅ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਚੋਂ ਬੱਝਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ ਨਕਸਲੀ ਕਾਵਿ ਵੀ ਪਿਆ।

- ਪਾਸ਼ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਜੋ ਖੁਦ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਜਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਸਦਾ ਰਾਜਨਿਤਿਕ ਪੱਖ ਹੈ।

❖ ਡਾ. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਪਾਸ਼ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ... ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨਿਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਅਸਾਵੀ ਸਥਿਤੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਬੇਵਸੀ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਪੂਰਨਤਾ ਛੁਪਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ।”

❖ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੋਮ ਪਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਪਾਸ਼ ਕੋਲ ‘ਲੋਹੇ ਦੀ ਅੱਖ’ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਪਾਉਂਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ।”

ਪਾਸ਼ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੁਹਰਲੇ ਕਵੀਆਂ ਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਪਾਸ਼ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਤੇ ਲਾਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰੇਬ ਚ ਫਸੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪਾਸ਼ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ ਵੀ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ।

• ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਬੇਵਸੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਚ ਫਸੀ ਸਮਕਾਲੀਨ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਰਾਂਗੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪੱਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

- ਜੀਵਨ ਦਾ ਯਥਾਰਥ
- ਜੁਝਾਰੂ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ
- ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਲੋਚਾ
- ਆਧੁਨਿਕ ਬੁਰਜੂਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ
- ਸਾਂਝੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ
- ਜਮਾਤੀ ਤੇ ਉਸਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ
- ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼

- ਬੁਰਜੂਆ ਸਾਹਿਤ ਅਲੋਚਕਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ
- ਲੋਟੂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ
- ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵਾਂ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ
- ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ
- ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਰ
- ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੀ
- ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ
- ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ
- ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ

➤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਯਥਾਰਥ-ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ਼ ਜਿਸ ਮੂਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਰਾਜਨਿਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦਾ ਅੰਤਰ, ਉਸਦੀ ਹਰ ਨਜ਼ਮ ਉਸਦੇ ਪਾਠਕ ਲਈ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਹੈ। ਨਕਸਲੀ ਲਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਮੌਕਾ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਆਪ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਹਾਮੀ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਓ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,
ਮੈਂ ਇੱਲ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਚ ਉਡ ਰਿਹਾ
ਆਜ਼ਾਦ ਚੂਹਾ ਹਾਂ,
ਘੁਸਮੁਸੇ ਦੀ ਚੰਭਲੀ ਹੋਈ ਅੱਖ ਹਾਂ
ਮੁੰਡਿਓ ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਾ ਸਾਂ।

➤ ਜੁਝਾਰੂ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ-ਕਵੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਸ ਨਾ ਕਰਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੋ ਕੇ
ਤੁਹਾਡੇ ਚਗਲੇ ਹੋਏ ਸਵਾਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ.....

ਮੈਂ ਜਦ ਵੀ ਕੀਤੀ ਖਾਦ ਦੇ ਘਾਟੇ

ਕਿਸੇ ਗਰੀਬੜੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਚਕ ਗਏ

ਗੰਨਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ

ਮੈਂ ਦਲਾਣ ਦੇ ਖੂੰਜੇ ਚ ਪਈ ਸੌਣੀ ਦੀ ਫਸਲ

ਤੇ ਦਲਾਣ ਦਾ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖਵੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ।

(ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ)

➤ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਲੋਚਾ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਲਈ ਪਾਸ ਫਿਰ ਇਸ ਨਵੀਂ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਝੂਠੇ ਲਾਰਿਆਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ
ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
ਜਿੰਦਗੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਰ.....
(ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ)

➤ ਆਧੁਨਿਕ ਬੁਰਜੂਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ-ਪਾਸ਼
ਆਧੁਨਿਕ ਬੁਰਜੂਆਂ ਤੇ ਰਾਜਨਿਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕ ਲੁਭਾਓ
ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੁਰਜੂਆਂ
ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੋਸ਼ਣ ਦੇ
ਸੱਚ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਇਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਕਿ ਹਰ ਹੜਤਾਲ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕੇ ਅਮਨ ਨੂੰ ਰੰਗ ਚੜਨਾ ਹੈ

ਕਿ ਸੂਰਮਗਤੀ ਬਸ ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਮਰ ਪਰਵਾਨ ਚੜਨੀ ਹੈ

ਕਲਾ ਦਾ ਫੁੱਲ ਬਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚ ਖਿੜਨਾ ਹੈ

ਅਕਲ ਨੇ ਹੁਕਮ ਖੁਹੇ ਤੇ ਗਿਰ ਕੇ ਪਰਤ ਸਿਰਜਣੀ ਹੈ

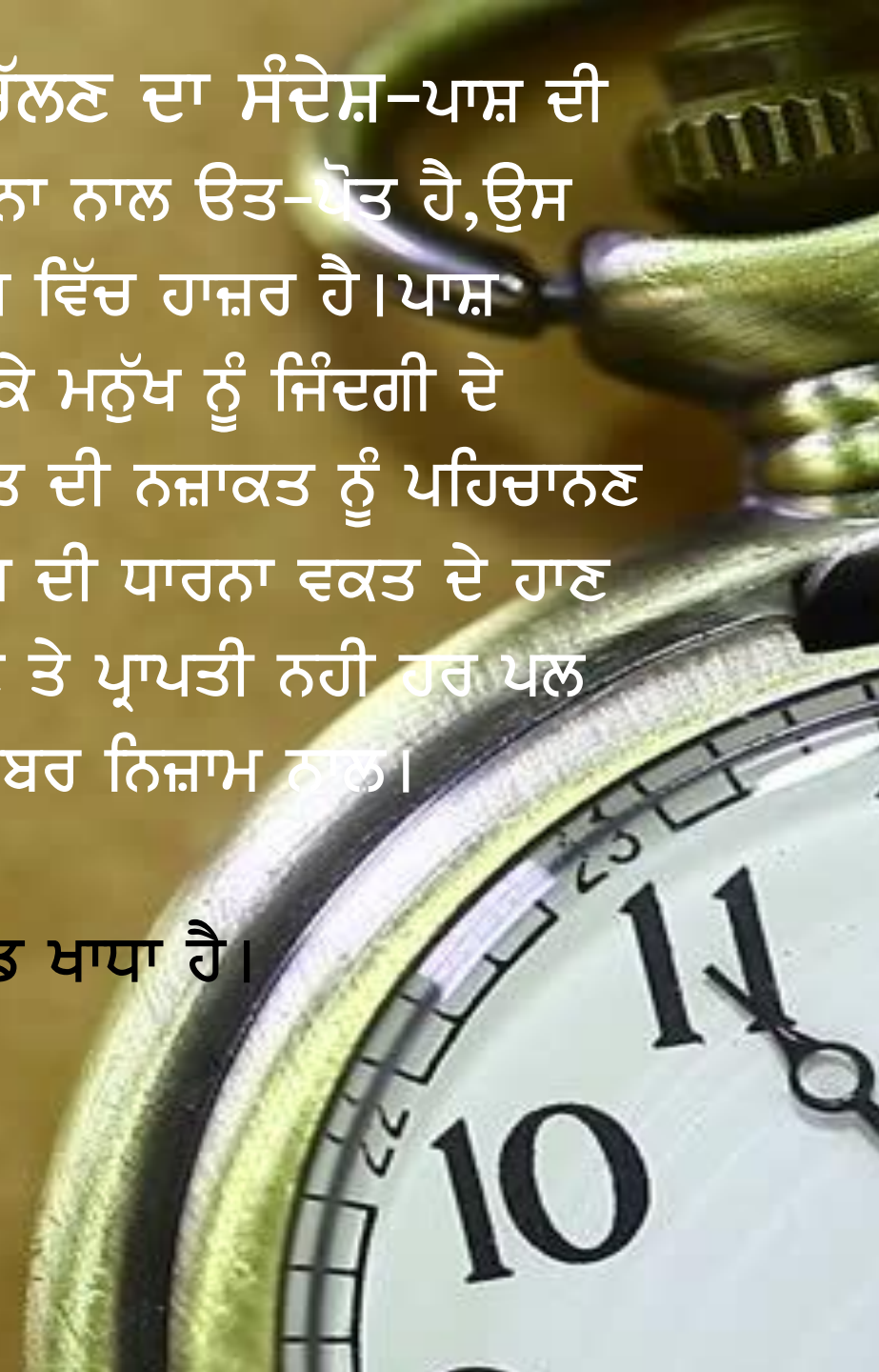

➤ ਸਾਂਝੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਪਾਸ਼ ਸਾਂਝੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾਇਕ ਕਵੀ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਚ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਚ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸੁਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਾਸ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਯਾਰੋ, ਅਸਾਡੇ ਵਕਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
ਬਸ ਏਨਾ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ
ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਰਨ ਨੂੰ ਹੀ
ਜੀਣਾ ਸਮਝ ਬੈਠੇ ਸਾਂ
ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਘੜੀਆਂ ਨਾ ਨਹੀਂ
ਹੱਡਾਂ ਦੇ ਖੁਰਨ ਨਾਲ ਮਿਣੇ ਗਏ।
(ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ)

➤ ਜਮਾਤੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਉਸਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ-ਅਜੋਕੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ 'ਜਮਾਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ' ਦੀ ਹੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਲੋਟੂ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਰਵਪੱਖੀ ਬੇਕਦਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚ ਪੇਂਡੂ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਚ ਭਰਪੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਹੀ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੇ ਖੜ ਜਾਣਾ ਸੀ ਹੰਭੀ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਾਂਗ ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਲਮਕਦੇ ਕਲੰਡਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ।

➤ ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼-ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਨਵੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਗ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਓਤ-ਘੋਤ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਕਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਵਕਤਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਹੱਸਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ, ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਚ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹਰ ਪਲ ਜੂਝਣ ਦੀ ਹੈ, ਸਵੈ ਨਾਲ, ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਤੇ ਜਾਬਰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨਾਲ।

ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਕੁੱਤਾ ਹੈ ਮੇਰੀ ਬੁਲਬੁਲ,
ਇਹਨੇ ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡ ਖਾਧਾ ਹੈ।

➤ ਬੁਰਜੂਆਂ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਕਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ-ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਬੁੱਧੀ ਹਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਗੁੱਝੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵਾਂਚਦੀ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬੋਲਬਾਲੇ ਅੰਦਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੇ ਆਲੋਚਕ ਵੀ ਵਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਹੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅਨਪੜਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਾਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਦਾ ਹੈ, ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਕਿਰਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੀਤ ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਗੁੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੈ

ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ

ਪਰ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਣੇ ਗਾਉਣਾ ਨਹੀ ਪੁੱਗਦਾ

ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀ ਹੈ ਕੋਈ ਬੋਲ, ਕੋਈ ਗੀਤ

ਮੈਨੂੰ ਬਕਣ ਦੇਵੋ ਮੈ ਕੀ ਬਕਦਾ ਹਾਂ।

➤ ਲੋਟੂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ-ਲੋਟੂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਹੀਣੀ ਤੇ ਬੋਣੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਪਾਸ਼ ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜਲਾਲਤ ਨੂੰ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਤਰਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ 'ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ' ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ:

ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਹਿੱਕਾਂ ਚ ਖੁਰ ਰਹੀ
ਜੀਣ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਲੜੇਗੀ

ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਲਿੱਪੇ
ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਲੜੂ

ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ

ਮੂਤ ਦੇ ਫੰਭੇ ਚ ਲਿਪਟੀ ਵੱਢੀ ਹੋਈ ਉਂਗਲੀ
ਲੜੇਗੀ.....

(ਯੁੱਧ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ)

➤ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵਾਂ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ-ਪਾਸ਼ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਥਾਪਤੀਆਂ ਜਾਂ ਮਿੱਥਾਂ ਭਾਵੇ ਉਹ ਕਿਰਤ, ਧਰਮ, ਰੱਬ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਪਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਭੰਨਣਾ ਜਾਂ ਤੋੜ ਦੇਣਾ ਅੱਧਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਣਾ ਵੀ ਅਤਿ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।

➤ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ-ਪਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਕਾਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਦ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀ,
ਮੈ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਜਿਵੇ ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੇ ਹੋਏ ਗੁਜਰੇ ਚ
ਕੋਈ ਹੱਡਾ ਰੋੜੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਆ ਵੜੇ।

➤ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਰ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਪਾਸ਼ ਕਾਵਿ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ
ਸੁਰ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਪਾਸ਼ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਚੇਤਨਾ
ਉਪਜਾਉਣ ਦਾ ਅਹਿਮ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਪਾਸ਼ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਲੋੜ
ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਵੇਂ ਤਰਕ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।
ਅਸੀਂ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਨਹੀ ਕੀਤਾ
ਤੇਰੇ ਸਾਊ ਪੁੱਤ ਨਹੀ ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਉਦਾਸ ਮੋਸਮ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਗੁਲਾਮ ਸੱਧਰਾਂ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਚੁਣਾਂਗੇ ਸਾਥੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ...
ਜਦੋਂ ਬੰਦੂਕ ਨਾ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ...
ਲੜਨ ਦੀ ਜਾਚ ਨਾ ਹੋਈ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ...
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ...

ਕਿ ਲੜਨ ਬਾਏਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ
ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ...

ਕਿ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਲੜੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ

ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ...

➤ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼
ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੀ-ਪਾਸ਼ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਨਣ
ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਅਵਾਮ ਨੂੰ
ਪਸ਼ੂ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀ
ਭਾਂਤ ਪਰਿਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ
ਜੁਲਮ ਖਿਲਾਫ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨੀ ਭਾਂਵੇ ਹੱਕੀ ਹੈ ਪਰ
ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਗਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਸਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜਿਹੀ ਵਫਾ

ਪਰ ਜੇ ਦੇਸ਼

ਰੂਹ ਦੀ ਵਗਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਖਾਨਾ ਹੈ

ਪਰ ਦੇਸ਼ ਉੱਲੂ ਬਣਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਘਰ ਹੈ

ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ।

➤ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ-ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਹਮਾਇਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਲੜਨਗੇ।

ਤੀਸਰਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ

ਕਿਸੇ ਖਸਤਾ ਜਹੇ ਖੀਸੇ ਚ ਮਚਕੋੜੇ ਗਏ

ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਲੜਿਆ ਜਾਏਗਾ

➤ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ-ਪਾਸ਼ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਭਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਘਲਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਤੇ ਧੋਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ

ਪਤਵੰਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ
ਸਗੋਂ ਦਰੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ
ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀ
ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕ ਛੇਤੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ
ਸਿਰਫ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ
ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਜਿੰਦਾ ਰਹੇਗੀ
ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਦੀ
ਕਵਿਤਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਮੇਰੀ ਦੋਸਤ ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ
ਮੈਂ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ
ਤੂੰ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜਦੀ ਰਹਿ ਸਕੇ।

❖ ਡਾ. ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ:

“ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ
ਪਾਸ ਸਭ ਤੋਂ ਮੌਲਿਕ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਤੀਭਾ ਦਾ
ਸੁਆਮੀ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ।”

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਚੋਂ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਤੇ ਲੋਟੂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਮਈ ਝਾਕੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਪਾਸ਼ ਇੱਕ ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਚ ਪਸਰੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਚਾਲਬਾਜੀਆਂ, ਲੋਕ ਲਭਾਉ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਰੂਪ ਚ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।